

ISSN 0027-8084
УДК 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XLII/1-2

БЕОГРАД
2011

Digitized by Google

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLII

Св. 1–2 (2011)

САДРЖАЈ

Расправе и чланци

Творба и значење именица на <i>-л(а)ц</i> и <i>-шељ</i> у српском језичком стандарду (МИЛАН ШИПКА).....	3
Префиксација и рекција комуникативних глагола (на примеру глагола <i>говориши</i> и његових префиксала) (ГОРДАНА ШТРБАЦ).....	13
Радни глаголски придев у систему врста речи (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ).....	25
Још о феноменима говореног језика (дескриптивна форма оговарања) (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ).....	41
О неким особеностима семантичког калкирања у војној терминологији (ВЛАДАН ЈОВАНОВИЋ).....	47
О деривацији <i>nomina actoris</i> (СВЕТЛАНА СЛИЈЕПЧЕВИЋ).....	55

Прикази

Вељко Брборић, <i>Правойис и школа</i> (СРЕТО ТНАСИЋ).....	61
Ђорђе Оташевић, <i>Темајски речник српској језика I</i> (ДАНКО ШИПКА).....	67
Милан Стакић, <i>Морфо(но)лошке теме</i> (МАРИНА СПАСОЈЕВИЋ).....	71
Зборник радова <i>Језик, књижевност, ѝромене: језичка истраживања</i> (МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ).....	75
Зборник радова са II научног скупа младих филолога <i>Савремена ѝроучавања језика и књижевности III/1</i> (ДАНИЈЕЛА СТАНИЋ).....	79
Надежда Силашки, Татјана Ђуровић, Биљана Радић-Бојанић, <i>Јавни дискурс Србије, когнитивно-критичка студија</i> (СВЕТЛАНА СЛИЈЕПЧЕВИЋ).....	83

In memoriam

Милка Ивић (1923–2011) (СРЕТО ТАНАСИЋ) .....

87

МИЛАН ШИПКА
(Сарајево)

ТВОРБА И ЗНАЧЕЊЕ ИМЕНИЦА НА *-л(а)ц* И *-тељ*
У СРПСКОМ ЈЕЗИЧКОМ СТАНДАРДУ

Супротно раширеном ланчком схватању да суфикс *-л(а)ц* припада српском, а *-тељ* хрватском стандарду (*чиџалац*, *ледалац* у српском : *чиџаитељ*, *ледаитељ* у хрватском и сл.), овде се опширније анализира творба и значење именица с оба та суфикса у српском језичком стандарду, њихова међусобна дистрибуција и семантички односи, уз истовремено критичко преиспитивање неких констатација у досадашњим написима о тој теми.

Кључне речи: суфикси *-л(а)ц* и *-тељ*, творба, значењске диференцијације.

1. У *Прилозима грамаџици српскога језика* под насловом *Творба речи у савременом српском језику 2* (Клајн 2003) обрађени су и један и други од ова два суфикса: *-л(а)ц* (стр. 142–144) и *-тељ* (стр. 190–192), не баш надуго и нашироко, али довољно конкретно и прегледно. И у *Nacrtu za gramatiku* под сличном сврхом и називом *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku* (Бабић 1986) ти су суфикси такође обухваћени: први под *-ac*, *-lac*, *-elac*, *-ilac* (стр. 57), сви према основном *-ac*, са још тридесетак сличних, углавном слабо продуктивних или непродуктивних суфикса (*ib.*). Међу њима „веома је *plodan* sufiks *-(a)c*“ (*ib.*). Међу овим другим *-telj*, *-atelj*, *-itelj*, који су обрађени опширније него у Клајна (2003), „*plodan* је sufiks *-telj* – што нас посебно занима, М. III. – sufiks *-itelj* је *slabo plodan*, а *-atelj* је *neplođan*“ (стр. 275). На почетку обраде суфикса *-telj*, у тачки 984, још једном је посебно истакнуто:

„Sufiks *-telj* u hrvatskom је književnom језику *veoma plodan*“ (*ib.*).

То је битан податак за нашу расправу, јер у српском језичком стандарду није тако. Клајн 2003: 190 каже да је „суфикс *-тељ* умерено продуктиван, да не изазива никакве фонетске промене и да има практично само једно значење“, па је стога привукао „можда и већу пажњу него што заслужује“.

1.1. Будући да се уз ове радове даје комплетна литература која се односи на предмет расправе, са довољно јасним и релевантним цитатима, није било потребе да се осврћемо и на ту литературу, па смо је преузимали онако како је дата у та два рада, нарочито првом, а на крају у *Изворима и литератури* наведени су сви подаци о њима, тако да их може свако ко жели, или има потребу, лако консултовати.

1.2. Сама чињеница да се у *Творби речи у савременом српском језику* обрађују и суфикс *-(л)ац* и *-иљ* довољан су доказ да именице које се творе помоћу тих суфикса нису у целини варијантно поларизоване и да једнако припадају српском, као и хрватском језичком стандарду, само с друкчијом дистрибуцијом и значењем. То ће најбоље показати следећа анализа.

2. Прво ћемо анализирати творбу и значење именица *-лац* и *-иљ* у Клајна 2003, уз поређење с Бабићем 1986, а потом дати синтетички преглед, у коме ће се огледати могућа скраћења и друкчија систематизација предметне грађе у српском језичком стандарду, као и однос према стању у хрватском.

2.1. Ослањајући се на Стевановићева и Белићева тумачења, Клајн 2003: 142 о творби именица на *-лац* каже следеће:

„*-Л(а)ц* је типичан агентиван суфикс, по значењу често еквивалентан суфиксу *-иљ* (услед чега се и женски облици често граде на *-иљка...* То је разлог због кога га обрађујемо посебно, а не међу сложеним суфиксима на *-ац*, којих ионако има на претек. Стевановић је речи на *-л(а)ц* само узгред поменуо (1964¹: 550), приказујући их као 'именице на ... *-ац* ... од радног глаголског придева' и наводиће двадесетак примера, међу којима ниједан на *-ел(а)ц*. Белић је у 1936: 227–229 схватио *-л(а)ц* као аутономни суфикс и упоредио га са *-ло*. Он мисли да су при стварању именица на *-л(а)ц* 'посредовале именице на *-ло*', додајући да „на пр. од *даваши* има именица *давало* која значи 'који увек даје', 'дарежљив човек' или сл.". Отуда све ове именице, по њему, имају 'у основици ... *ио* и *иридевско-лајалско* значење, тј. обележавање неког ко стално врши какву радњу, и то више обележавање особине његове неголи вршења глаголске радње'. Тако *владалац* „није само онај који влада сада, него ко стално *влада*". Таквим значењем суфикса Белић објашњава и разлику између *носилац* и *носац* (стр. 228) или *чињалац* и *чињач* (стр. 1), мада признаје да у овом последњем пару има и специфичних разлика.

Битно је да Белић везује суфикс за глагол као такав, а не за радни придев. Заиста, речи на *-л(а)ц* не означавају онога ко је већ извршио или претрпео радњу, него онога ко је с а д а врши: вероватно једини изузетак од тога је *иојор(ј)елац*.“

Уз ово Клајн 2003: 143 каже:

„*-Л(а)ц* се додаје на инфинитивну основу, што значи да му претходи вокал *а*, *и* или у малом броју случајева *е*. Најчешће су у питању несвршени глаголи, али могу бити и свршени на *-иши*, као у *иос(ј)еишилац*, *ослободилац* и сл. Глаголи на *-иши* готово увек су несвршени, услед чега има много изведеница на *-авалац* и понека на *-ивалац*; од свршених једина обичнија реч је *иријалац* (в. у следећем одељку)“, где се наводе најважнији примери – М. Ш. (уз, евентуално, *извршилац* у контексту нпр. „онај који је извршио“ кривично дело, злочин и сл. (али не „онај који стално врши то дело“), или *страдалац* „онај који је страдао“, тј. „онај који је претрпео страдања“, и још неке изведенице од свршених глагола, које се, евентуално, могу наћи у Николића 2000).

2.1.1. Као што се може видети на основу претходних образложења, Клајн 2003 безрезервно прихвата Белићево мишљење о творби и значењу именица на *-лац*, укључујући и његово повезивање суфикса *-ло* с настанком суфикса *-л(а)ц*, мада је ово последње тешко прихватити, јер је више него очигледно да је тај суфикс настао од старијег наставка за творбу придева радног

(-л) и творбеног наставка *-(а)ц* (*чиџа-л + -(а)ц > чиџалац, виде-л + -(а)ц > видеалац, ослободи-л + -(а)ц > ослободилац*), па његов настанак треба одвојити од опште творбе и значења које се садржи у корену тих глагола, док сам наставак *-л(а)ц* може да има (истина, изузетно) и друкчије значење, зависно од основе на коју се додаје, нпр., именске (*йпровинција + л(а)ц > йпровинцијалац* 'човек из провинције' и сл.), мада у оквиру сложеног суфикса *-ал(а)ц*, чему Бабић 1986: 65 додаје „*prelac, koja je izvedena od osnove pre-*“ (ib.). Исти аутор (Бабић 1986: 65), бавећи се још опширније настанком суфикса *-л(а)ц*, каже:

„Kad je riječ o sufiksu *-l(a)c*, valja odmah reći da bi se postanak svih imenica sa završetkom *-(a)c* mogao protumačiti i tako kao da su izvedene od osnove glagolskog pridjeva radnog sufiksom *-l(a)c*, kako to npr. kaže T. Maretić (1931, t. 319b). On polazi od formalne analize čuvaо, *čupal(a) + -(a)c > čupalac*, ali kako uzima u obzir i značenje odmah nailazi na teškoće. Jednom dijelu tih teškoća možemo izbjeći, ako polazimo od najobičnijega značenja i kažemo da je

čupalac → онај који чува

i da su takve imenice izvedene sufiksom *-l(a)c* od infinitivne osnove.“

И он, дакле, на одређен начин сматра да треба одвојити формално питање како је настао суфикс *-л(а)ц* од значења лексема изведених помоћу тога суфикса. Са становишта ове теме, формулисане у наслову, начин настанка суфикса *-л(а)ц* није, уостало, ни битан, па га овде није нужно опширније ни разматрати. Наиме, било како било, именице на *-л(а)ц* изводе се, уз само два изузетка, редовито од глаголских основа (ових или оних) најчешће од несвршених глагола, „али могу бити и свршени глаголи на *-иши*, као у *йосјејишалац, ослободилац* и сл.“ (Клајн 2003: 143). С тим се слаже и Бабић 1986: 65, подупирући ту чињеницу статистичким податком да се 86,27% именица на *-л(а)ц* твори од несвршених глагола (у инфинитиву с основом на самогласник), а само 13,73% њих од свршених.

2.1.2. Посебно је питање шта значе именице на *-л(а)ц* у српском језичком стандарду.

2.1.2.1. Ослањајући се на Белића 1936: 227–229, Клајн 2003: 142 каже „да све ове именице, по њему имају ’у основици ... то *йридевско-йлајолско* значење, тј. обележавање неког ко стално врши какву радњу, и то више особине његове неголи вршења глаголске радње’. Тако *владалац* ’није само онај који влада сада, него ко стално *влада*““. Ова, у основи тачна констатација потврђује се „најважнијим примерима“, међу којима су: „*сйваралац, йледалац, слуша-лац, чиџалац, йрималац, владалац, йрајалац, сйаралац, йричалац, сањалац* (данас обичније *сањалица* за оба рода – М. Ш.), *зналац, йкалац, йошиљалац* (од нестандардног *йошиљати* = слати, уп. *йошиљка, одашиљач*), *уживалац, обожавалац, давалац, йодражавалац, мачевалац* итд.“ (Клајн 2003: 143).

За значење именица на *-л(а)ц* важна је још једна чињеница, коју такође констатује Клајн 203: 143–144, позивајући се на Ристић С. 1982: 2003, „Све ове речи означавају људска бића, осим *чиницац* и математичких термина *бројилац, множилац, д(ј)елилац*“, с напоменом у фусноти да је у новинском језику честа „синтагма *д(ј)елиоци йравде*, у значењу судија или спортских судија“ (Клајн 2003: 144).

2.1.2.2. Бабић 1986: 226, додаје овоме да „*veoma često takve imenice označuju zanimanje*“:

bjelilac, branilac, čistilac, drobilac, glačalac, izvjestilac, izvlastilac, kalilac, krojilac, krotilac, ličilac, mjerilac, mješalac, oblikovalac, održavalac, palilac, prevodilac, pržilac, punilac, ronilac, sušilac, talilac, tkalac, tužilac, uvodilac...“

– што је већ добрим делом превазиђена констатација, јер многе од таквих именица данас имају готово редовно наставак *-telj*: *branitelj, izvjestitelj, kalitelj, krojitelj, krotitelj, oblikovatelj, palitelj, prevoditelj, tužitelj...* То потврђује и умерени Анић 1994, који, без семантичких диференцијација, уз *branilac* бељежи и *branitelj* (стр. 92), уз *izvjestilac* и *izvjestitelj*, поред уобичајеног *izvještac* (стр. 311), уз *prevodilac* и *prevoditelj* (стр. 775), уз *tužilac* и *tužitelj* (стр. 1092) итд. Данас се тај дублетизам, рекло би се, потпуно изгубио, па превладавају само именице с наставком *-telj*. То је једна од битних разлика између српског и хрватског језичког стандарда кад су у питању именице на *-л(а)ц* и *-џељ*. На хрватској страни преферирају се именице на *-telj* у свим тим значењима, укључујући и оне које се односе на занимања.

2.2. Да би се утврдио однос творбе и значења именица на *-л(а)ц* и *-џељ* у српском језичком стандарду, уз поређење с хрватским, потребно је детаљније размотрити и овај други суфикс (*-џељ*).

2.2.1. Као и у објашњењу суфикса *-л(а)ц*, Клајн 2003: 190 бави се и покретом суфикса *-џељ*, па у вези с тим каже:

„Поред озбиљних и објективних истраживања, каква су у Ристић С. 1982, Ристић С. 1983 и Терзић Б. 1999: 65–74, 75–83, ту је било и написа подстакнутих више полемичким него научним побудама. Први повод пружили су неки ставови Александра Белића, који је на више места у својим делима тврдио да је *-џељ* непродуктиван суфикс, а да се нове речи с њиме јављају само под утицајем руског. У томе му се делимично придружио и Стевановић, чији се рад 1964² завршава закључком да се за *-џељ* 'не може рећи да је народни, већ је словенски, старословенски, руски, чешки, али не наставак српскохрватског народног језика'“.

Уз све ово Клајн 2003: 190 додаје:

„Овакве тврдње изазвале су неодмерену реакцију Стјепана Бабића, пре свега у његовом раду у 'Језику' X (1963), 113–116 (под насловом *Жијосани суфикс -џељ*) и оном у 'Језику' XV (1968), 69–76, који почиње речима: 'Прије десетак година запазио сам да се именице са суфиксом *-џељ* почињу прогонити. Било је и професора слависта који су прогон потицали ... Знанственоу подлогу за то налазили су у радовима проф. А. Белића и М. Стевановића'. Суфиксу *-џељ* Бабић ће се вратити још најмање два пута у истом часопису (XXI, 6–12 и 90–95). У међувремену, као још жешћи „бранилац“, наводно угроженог суфикса, јавио се Јуришић 1963, који тврди да „овај формант живи далеко бујније од свих других, како у старијем тако и у новијем времену“ (стр. 187) и наглашава: 'Формант *-џељ* је народан и динамичан, једнако у доба југославенске заједнице као и у наше вријеме'“.

С општег становишта Клајн 2003 свакако је у праву кад након свега овога каже да „за ове полемике заправо није било много разлога“, додајући: „Још мање их има у наше време, када разликовање 'народних' од 'учених' облика има још дијахронијски смисао и када нам није много битно колики је број речи на *-џељ* дошао из руског (или из чешког, као што напомињу Стевановић 1964²: 17 и Ристић С. 1982: 195). Неоспорно је да је овај суфикс осетно

живљи у хрватском, али ни у српском није мали број *nomina agentis* које се свакодневно употребљавају, а немају алтернативног облика на *-л(а)ц* или неки други суфикс (речи као *учишељ*, *традишељ*, *љубишељ*, *укройишељ* и сл.); многе међу њима су релативно новог постања (*снимаишељ*, *водишељ*, *ујосишељ* и сл.)“ (стр. 190–191).

Разлог саме узбуне и нервозе на хрватској страни поводом употребе именица на *-шељ* није, рекло би се, била његова стварна угроженост, већ тежња да се начини што више разлика између хрватског и српског језичког стандарда, у чему се у овом случају, као и неким другим, успјело. Јер да је тако, тај би суфикс био „угрожен“ и одбачен и на српској страни, утолико пре што су „прогонитељи“, како би их назвао Бабић, „*znanstvenu podlogu za to nalazili ... u radovima prof. A. Belića i Stevanovića*“, дакле, врхунских српских лингвистичких ауторитета, али је и у српском језичком стандарду он такође продуктиван, иако, како с правом каже Клајн 2003: 190, „умерено“, док је „осетно живљи у хрватској“. Уосталом, сваки сепаратизам, па и језички, или ако то некоме звучи боље и прихватљивије, борба за одвајање и осамостаљивање, почиње повиком због ове или оне „угрожености“./ Али, као што је већ речено поводом настанка суфикса *-л(а)ц*, проблем порекла и овога суфикса (*-шељ*) и однос према њему, а посебно оно што је речено у косим заградама, и иначе излази из оквира наше теме, па се овде тиме нећемо више бавити. Посветимо стога пажњу творби и значењу именица на *-шељ* у савременом српском језичком стандарду, уз само узредна поређења са стањем у хрватском.

2.2.2. Клајн 2003: 190, како је већ речено, тврди да је тај суфикс „умерено продуктиван“ (што значи да је присутан у српском језичком стандарду, без обзира на диференцијације као што су *чиџалац* (у српском) : *чиџаишељ* (у хрватском), те „да не изазива никакве фонетске промене и да има практично само једно значење“.

Ове Клајнове констатације су тачне, осим последње (у вези са значењем), јер стање у том погледу није тако једноставно: да именице на *-шељ*, како би се на основу поменуте формулације могло закључити, имају „практично само једно значење“ (ib.), а сходно томе и употребу.

2.2.2.1. Клајн 2003: 191 наводи више синонимних лексема с наставцима *-лац* и *-шељ* „*типа носилац – носишељ, ослободилац – ослободишељ, чиџалац – чиџаишељ, чинилац – чинишељ*, где је варијанта на *-лац* нормална, а она на *-шељ* ретка, књишка или застарела“. Мислим да је ова констатација, бар што се тиче данашње језичке праксе одавно превазиђена, јер је процес диференцијације у том погледу отишао даље и на српској страни (где данас нико неће рећи *носишељ сјоменице 1941*, већ искључиво *носилац сјоменице 1941* и сл.), као и на хрватској, где се редовно у том смислу употребљавају именице на *-шељ* (в. примере у т. 2.1.2.2).

2.2.2.2. Клајн 2003: 142 такође каже да је „суфикс *-л(а)ц* често еквивалентан суфиксу *-шељ* (услед чега се и женски облици често граде на *-шељка*)“, па имамо *чиџалац*, али *чиџаишељка*, *ледатишељ*, али *ледатишељка*, *слушалац*, али *слушаишељка*, а не *чиџалица*, *ледалица*, *слушалица* (ово последње значи нешто друго) и сл. У хрватском стандарду нема таквих разлика у творби облика за мушки и женски род, јер је потпуно превладао суфикс *-шељ*, а према њему и *-шељица* (за женски род). Ту су српски и хрватски језички стандард издиференцирани. И у српском стандарду постоји за женски род сложени суфикс

-*шељница* (као и у хрватском), само што се он ослања на маскулиnum с наставком -*л(а)ц* и што је много ређи него у хрватском, где је раширен наставак -*шељ*. И Клајн 2003:192 у вези с тим каже: „Облик -*шељница* данас је ређи (често се осећа као хрватски): налазимо га пре свега у неколико традиционалних речи као *учишељница*, *пријатишељница*, *ујравишељница*, *неговатишељница/ње-* (устаљено као *noten professionis*, док би *неговатишељ/ње-* могао имати само апстрактно значење). Чешће су -*шељница* и -*шељка* у алтернацији, као *учишељка/-ница*, *починишељка/-ница*, *традишељка/-ница*, *йокровишељка/-ница*, *иш(ј)еишељка/-ница*, *обожаватишељка/-ница*, *сиасишељка/-ница* и сл. Вреди забележити да су *домоујравишељница* и *домоуспројатишељка* у РСМ забележене само у том облику, без одговарајућег маскулиnumа“. Исто је и са правном терминологијом, где, према Клајну 2003: 191, „још постоје облици на -*шељ* (*шужишељ*, *јонишељ*, *бранишељ*, *йравобранишељ*, *сйаратишељ*, *зав(ј)еишељ*, *усвојишељ*, *измиришељ*, *изв(ј)еишељ*, *зајмошражишељ* итд.), који се употребљавају напоредо с алтернативним облицима на -*л(а)ц*“, што се такође не би данас могло безрезервно узети као стандардна појава, бар не у свим случајевима, јер се већ и изведенице од таквих именица ослањају на суфикс -*л(а)ц*, па нигде на српском говорном подручју не постоји *Јавно йравобранишељство* него само *йравобранилаштво*.

2.2.2.3. У српском језичком стандарду има доста примера где нема еквиваленције између именица на -*л(а)ц* и -*шељ*, па се употребљавају искључиво оне с наставком -*шељ*. То су, пре свих, именице које значе неко (често специфично) занимање: „*учишељ*, *кројишељ*, *укројишељ*, *сниматишељ*, *ујосишељ*, *ујравишељ* (обично само школе, дома и сл.) – данас обичније *ујравник дама* – М. Ш. – *йослужишељ* (школски), *извршишељ* (судски), у новије време *водишељ* као телевизијски термин“ (Клајн 2003: 191), али и неке друге: *йросв(ј)еишељ*, *љубишељ*, *исц(ј)елишељ*, *йријатишељ*, *нейријатишељ*, *родишељ*, *редишељ*, *йоказатишељ*, или из руског *йокровишељ* и сл. „Већ поменути правни терминима“, каже још овај аутор, „можемо додати и неке неологизме за починиоце кривичних дела, као *словатишељ* (в. Клајн 1992) или *давишељ* (испрва подстакнуто превођењем написа о страним криминалним случајевима као што је био амерички *the Boston Strangler*)“.

2.2.2.4. Насупрот томе, више именица на -*л(а)ц* и -*шељ*, од којих су неке већ поменуте, тежје семантичком диференцирању, што је и у другим случајевима лексичких и морфолошких синонима позната појава. Тако именице *сиасилац* и *Сйасишељ* не значе исто. *Сйасилац* је „онај који спасава“ (нпр. дављешике у базенима, рекама или на морским плажама), а *Сйасишељ* у сакралном језику назив за Исуса Христа, као што је и св. *Јован Крстишељ* (онај који га је крстио (у реци Јордану), само што овде нема алтернативног облика на -*л(а)ц*, с општим значењем „онај који крсти или крштава“, јер је *Крстишељ*, очигледно, повезано са значењем *Сйасишељ*.

Семантички су издиференциране и именице *йослужишељ* (школе) и *йослужилац* (члан артиљеријске посаде који послужује стрелце додајући им или стављајући у цев гранате). Исто тако, *извршишељ* је судски службеник (коме је задатак да извршава одлуке суда у вези с конфискацијом имовине и сл.), што је посебно занимање, а *извршилац* (онај који извршава или је извршио неки задатак: *извршилац казне*, *извршилац злочина* и сл.). Иако су дате у скупини именица женског рода у алтернацији, и *учишељка* и *учишељница* ипак

су семантички у извесном смислу издиференциране. *Учиџељка* је, вероватно, новија појава у српском језичком стандарду, често има и интимну или локалну ноту, док *учиџељица* значи уопште „она која учи или обучава“. То показује и чињеница да се не може рећи како је историја *учиџељка* него само *учиџељица* живота. Значењску разлику налази и Клајн 2003: 192 између „*нејоваџељица/ње-* (устаљено као *попеп professionis*, док би *нејоваџељ/ње-* могло имати само апстрактно значење)“, које се у том контексту не осећа нимало „хрватским“. Таквих појава може се у српском језику наћи још више, јер, као што је већ речено, лексички и морфолошки синоними природно теже или семантичкој диференцијацији или служе као стилска резерва.

3. У закључку овога рада могло би се укратко рећи следеће:

3.1. Оба суфикса о којима је овде реч припадају српском језичком стандарду, као и хрватском, само са различитом дистрибуцијом, а делимично и значењима. Према томе, не може се говорити о апсолутној варијантској поларизацији суфикса *-л(а)ц* и *-џељ*, као ни именица које се помоћу њих творе. Поделом на облике са *-л(а)ц* у српском и *-џељ* у хрватском захваћен је само један, истина, немали део, тих лексема, и то у нашој специфичној социолингвистичкој и политичкој ситуацији.

3.2. Нормативно вредновање именица на *-л(а)ц* и *-џељ* није једнако у српском и хрватском језичком стандарду. Очигледно је да у хрватском, највећим делом свесним опредељивањем неких нормативиста, Стјепана Бабића пре свих, након повике о „угрожениости“ суфикса *-џељ*, што је схваћено и као удар на хрватску варијанту и резултат унитаристичких тежњи, именице које се творе помоћу тога суфикса и означавају општег вршиоца радње почеле су се све више употребљавати и потискивати оне са суфиксом *-л(а)ц*, тако да су готово потпуно превладале, а процес се у том правцу развија и даље. С тим у вези, Бабић 1986: 282 сугерише практичан закључак: „*kad* у значењу орсега вршитеља радње треба употријепити или извести именуцу *s -telj* или *-l(a)c*, *prednost* треба имати *izvedenica* *sa -telj*“. То је разлог што и многе именице које је сâм Бабић 1986: 282 навео са суфиксом *-l(a)c*, а то су оне које, како је већ речено, „*veoma često ... označuju zanimanje: bjeilac, branilac, čistilac, drobilac, glačalac, izvjestilac, izvlastilac, kalilac, krojilac, krotilac, ličilac, mjerilac, mješalac, oblikovalac, održavalac, palilac, prevodilac, pržilac, punilac, ronilac, sušilac, talilac, tkalac, tužilac, uvodilac...*“, данас имају готово редовно наставак *-telj*: *branitelj, izvjestitelj, kalitelj, krojitelj, krotitelj, oblikovatelj, palitelj, prevoditelj, tužitelj...*

И у српском језичком стандарду, где није било намерних нормативистичких настојања у правцу формалног раздвајања именица на *-л(а)ц* и *-џељ* у смислу варијантске поларизације нити чистунства у било ком виду, под утицајем хрватске ситуације многе еквивалентне лексеме на *-л(а)ц* и *-џељ*, које су се употребљавале напоре, без икаквог националног обележја, почеле су све више у пракси да се раздвајају и употребљавају у облику на *-л(а)ц* (в. о томе опширније горе, у т. 2.2.2.1).

3.3. Због одсуства нормативнога усмеравања и толеранције на српској страни именице на *-лац* и *-џељ* које нису захваћене варијантском поларизацијом дистрибуирају се спонтано. Отуда је могућа, и то честа, замена суфикса у мушком и женском роду: *чиџалац* – *чиџаџељка*, *ледалац* – *ледаџељка*, *руџиџељ* – *руџиџељка* и сл. (в. опширније горе у т. 2.2.2.2), а у неким се случајевима употребљавају само именице на *-џељ*, које обично значе неко

специфично занимање: *учиџиљ*, *укроџиџиљ*, *ујоџиџиљ* и сл. (в. опширније у т. 2.2.2.3).

3.4. Из истих разлога наведених у т. 3.3. у српском језичком стандарду омогућено је нормално семантичко диференцирање, па именице *сјасилац* и *Сјасиџиљ* не значе исто. *Сјасилац* је „онај који спасава“ (нпр. дављенике у базенима, рекама или на морским плажама), а *Сјасиџиљ* у сакралном језику назив за Исуса Христа, као што је и св. *Јован Крстиџиљ* (онај који га је крстио (у реци Јордану), само што овде нема алтернативног облика на *-л(а)ц*, с општим значењем „онај који крсти или крштава“, јер је *Крстиџиљ*, очигледно, повезано са значењем *Сјасиџиљ*. Слично је и *Сјвориџиљ* уместо *Бој*. Таквих диференцијација међу апелативима има много више (в. т. 2.2.2.4). У хрватском стандарду то је сасвим ретка појава, или уопште не постоји, Бабић 1986: 280 о томе каже:

„У значењу изведенца са суфиксом *-telj* и *-l(a)c* не може се запазити никаква разлика.

Razlika kao *Spasitelj* 'Isus Krist' i *spasilac* 'čovjek koji spasi' slučajno је разједначавање sinonimnih облика због велике оптерећености ријечи *spasitelj* са сузеним значењем на једну особу ... Таквих разједначавања нема много. У Js2 под натукницом *-telj* наводе се с разликом у значењу још *graditelj* /*zvanjel*, *poslužitelj* – *poslužilac*, али се потање не казује у чему је разлика, нити се јасно може утврдити, то више што ни *Spasitelj* – *spasilac* није опćenito усвојена ... Мјесто *spasitelj* употребљива се и *spasavatelj*, а *spasitelj* се употребљива и у значењу опćега вршителја радње“.

У српском је, како смо показали, ситуација друкчија и ту се јасно зна да је *џослужиџиљ* обично „школски подворник“ или, према РМС 1971: 753 „онај који послужује у каквој установи, надлештву, који разноси службене списе“, а *џослужилац* члан артиљеријске посаде који „послужује стрелце додајући им муницију“. Обе су и забележене и у речницима: *џослужилац* у српскохрватској колони *Uporodnog rečnika vojnih pojmova* (УРВИ): 319, под бројем 966, а у РМС (ib.) и једна и друга; *џослужилац* с објашњењем „онај који послужује, додаје што“, с примером из војног извора.

Све ово показује колико нормативистичко уједначавање и свођење творбених елемената на „једноставнија“ и јединственија решења може да сузи могућности лексичког богађења језика и семантичких диференцијација, а тиме и јаснијег изражавања. Зато се треба суздржавати од спољних интервенција лингвиста и ослободити језик непотребних стега.

3.5. Процес раздвајања творбе и значења именица на *-л(а)ц* и *-џиљ*, као што показују дати примери, није још завршен, посебно у хрватском, а по законима спојених посуда, посредно и у српском језичком стандарду. Зато су и на српској страни многи изнесени примери и констатације у цитираним радовима већ превазиђени и треба их мењати. Уз то треба изменити, или престилизовати, и тврдњу да суфикс *-џиљ* у српском стандарду „има практично само једно значење“. Упркос сужавању ранијих могућности, стварна ситуација још омогућује семантичка померања и диференцијације које су приказане и у овој анализи, па се може рећи да именице с наставком *-џиљ* могу имати различита значења, или бар значењске нијансе посебно у односу према онима које се творе помоћу суфикса *-л(а)ц*.

А будући да процес о коме је овде реч, као што је већ речено, још није завршен, потребно је ову материју и даље пратити и проучавати. То је био и разлог што се, након више ранијих чланака о тој теми, осетила потреба да се она сагледа из данашње перспективе.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Анић 1994: Vladimir Anić, *Rječnik hrvatskoga jezika*, drugo, dopunjeno izdanje, Zagreb: Liber.
- Бабић 1963: Stjepan Babić, „Žigosani sufiks *-telj*“, *Jezik X*, Zagreb, 113–117.
- Бабић 1968: Stjepan Babić, „Sporni sufiks *-telj*“, *Jezik XV*, Zagreb, 69–76.
- Бабић 1991: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Načrt za gramatiku*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus.
- Белић 1936: Александар Белић, „О грађењу нових речи“, *Наш језик IV*, Београд, 129–131, 161–165, 193–197, 225–232, 254–264.
- Јуришић 1963: Blaž Jurišić, „O forma[n]tima u tvorbi nomina agentis“, u: *Zbornik u čast Stjepana Ivšića*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику 2. Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Маретић 1931: Tomislav Maretić, *Gramatika i stilistika srpskohrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Николић 2000: Мирослав Николић, *Обраћни речник српскога језика*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Палчић – Нови Сад: Матица српска.
- Ристић С. 1982: Стана Ристић, „Морфема *-џељ-* у савременом српскохрватском језику“, *Наш језик XXV*, Београд, 189–230.
- Ристић С. 1983: Стана Ристић, „Морфема *-џељ-* у комбинацији са другим суфиксним морфемама“, *Наш језик XXVI*, Београд, 6–24.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска (I–III и Загреб: Матица хрватска), 1967–1976.
- Стевановић 1964¹: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (прамањички системи и књижевнојезичка норма) I. Увод. Фонетика. Морфологија*, Београд: Научно дело.
- Стевановић 1964²: Михаило Стевановић, „Продуктивност неких наставака којима се граде *nomina agentis*“, *Наш језик XIV*, Београд, 1–19.
- Терзић 1999: Богдан Терзић, *Руско-српске језичке паралеле*, Београд: Славистичко друштво Србије.
- УРВИП 1982: *Упоредни речник војних појмова – српскохрватски, македонски, словеначки, мађарски*, Београд: Војноиздавачки завод.

S u m m a r y

Milan Šipka

LEXICAL MORPHOLOGY AND SEMANTICS OF THE NOUNS ENDING
IN *-LAC* AND *-TELJ* IN STANDARD SERBIAN

Contrary to the generally held belief that the suffix *-lac* belongs to standard Serbian and the suffix *-telj* to standard Croatian (e. g., *čitalac* vs. *čitatelj* 'reader'), the present paper addresses the use of the both aforementioned suffixes in standard Serbian and it points to the examples of a semantic differentiation between these two forms (e. g., *spasilac* 'lifeguard' vs. *spasitelj* 'savior').